

مرکز تحقیقات و بررسی‌های اقتصادی

اقتصاد به زبان ساده

(شماره ۳۴)

تحریرهای اقتصادی

تهیه شده در:

سازمان اقتصادی

مرکز تحقیقات و بررسی‌های اقتصادی

۲۷ آبان ماه ۱۳۹۷

پیشگفتار

به منظور آشنایی هرچه بیشتر علاقمندان با مفاهیم اقتصادی و به کارگیری صحیح این موارد در تحلیل‌های اقتصادی، ایده تهیه و ارائه بروشورهایی با عنوان "اقتصاد به زبان ساده" در معاونت اقتصادی اتاق ایران طرح گردید و توسط مرکز تحقیقات و بررسی‌های اقتصادی به اجرا درآمد. نسخه پیش‌رو، سی و چهارمین خروجی این ایده می‌باشد. به منظور بهبود نسخه‌های بعدی، در انتها یک فرم ارزیابی تهیه و تنظیم گردیده است که خواهشمندیم فرم مذکور را تکمیل و از طریق دبیر کمیسیون خود یا آدرس ایمیل research-center@iccim.ir مرکز تحقیقات را از نظرات ارزشمند خود آگاه سازید.

مفهوم تحریم‌های اقتصادی

تحریم‌ها ابزارهایی غیرنظامی هستند که در خدمت اهداف سیاست خارجی کشورهای تحریم‌کننده می‌باشند. در واقع، کشورهای مذکور از تحریم‌ها استفاده می‌کنند تا "کشور هدف" را وادار به انجام عکس‌العمل موردنظرشان نمایند و از این طریق اهداف سیاست خارجی خود را محقق سازند. در میان انواع تحریم‌ها، می‌توان از "تحریم‌های اقتصادی" به عنوان پرکاربردترین تحریم‌های بین‌المللی نام برد که اغلب در قالب کاهش یا قطع روابط اقتصادی و یا تهدید به قطع این روابط، مورد استفاده قرار می‌گیرند. این دسته از تحریم‌ها را می‌توان به صورت تلاش آگاهانه نهاد یا کشور تحریم‌کننده در اعمال فشار و ایجاد محدودیت بر کشور هدف، به منظور وادار ساختن وی به تغییر رفتار مورد انتقاد تعریف نمود که از طریق آسیب رساندن به توانایی کشور تحریم‌شده در دسترسی به منابع و استفاده از فرصت‌ها و ابزارهای ضروری برای انجام فعالیت‌های اقتصادی^۱، تحقق می‌یابند.

---

^۱ فعالیت‌هایی همچون ایجاد ممنوعیت برای عوامل و فعالان اقتصادی؛ محدود کردن سرمایه‌گذاری خارجی و روابط تجاری؛ جلوگیری از همکاری‌های مالی و پولی؛ ممانعت از ادامه هرگونه کمک اقتصادی و مالی و جلوگیری از صدور فن‌آوری و غیره به کشور هدف.

تاریخچه وضع تحریم‌های اقتصادی

اعمال تحریم‌های اقتصادی به‌منظور دستیابی به اهداف سیاست خارجی، تاریخچه بسیار طولانی دارد که از یونان باستان آغاز و تاکنون ادامه یافته است، با این تفاوت که از زمان یونانیان تا قرن نوزدهم میلادی و حتی در طول جنگ جهانی اول تحریم‌های اقتصادی عموماً یا پیش‌زمینه‌ای برای جنگ بوده‌اند و یا در زمان جنگ، به‌عنوان ابزاری مکمل جهت تضعیف قدرت اقتصادی دشمن مورد استفاده قرار گرفته‌اند^۱، اما تنها پس از جنگ جهانی اول بود که به موضوع به‌کارگیری تحریم‌های اقتصادی به‌عنوان یک ابزار سیاست خارجی مستقل و جایگزین جنگ، توجهی ویژه شد. این تحول شاید بیشتر به‌دلیل «ماهیت تمامیت‌خواه، پرهزینه و ویرانگر جنگ‌ها شکل گرفت که خود را در طول جنگ جهانی اول نیز نشان داده بود. در واقع، دولت‌ها تمایل یافتند به روشی جدیدتر و کم‌هزینه‌تر از جنگ و خونریزی، اراده خود را بر رقبا و حریفان دیکته کنند» (نفیو، ۱۳۹۷)، از همین رو توسل به «سلاح اقتصادی» به‌عنوان سلاحی غیرنظامی برای برقراری صلح، در دستور کار جامعه ملل قرار گرفت و اعلام شد هر کشوری که قبل از تلاش برای حل مسالمت‌آمیز دعوی خود به جنگ روی آورد، تحریم می‌شود (بند ۱۶ منشور جامعه ملل). با این حال، جامعه ملل اگرچه موفق به حل مناقشات در میان کشورهای ضعیف شد، اما در خصوص جلوگیری از اقدام نظامی توسط کشورهای قدرتمند جهان توفیقی به‌دست نیاورد. به این ترتیب، جنگ جهانی دوم آغاز شد و استفاده از تحریم‌های اقتصادی به‌منظور کاهش قدرت اقتصادی دشمن افزایش یافت.

در سال‌های اولیه پس از جنگ نیز، تحریم‌های اقتصادی در چارچوب مسائل جنگی و امنیت ملی به‌کار برده می‌شدند تا اینکه به‌تدریج استفاده از تحریم‌ها برای تعقیب اهداف دیگری همچون جلوگیری از توسعه تسلیحات نظامی و یا دستیابی به سلاح‌های کشتار جمعی (به‌ویژه

^۱ در طول جنگ جهانی اول، متفقین به‌ویژه انگلستان و بعدها آمریکا، برای تحت فشار قرار دادن آلمان و تضعیف قدرت آن از تحریم‌های اقتصادی استفاده کردند، به این ترتیب که تجارت با آلمان و کشورهای ثالث که با آلمان و حامیان آن داد و ستد می‌کردند را ممنوع اعلام کرده و منجر به کاهش صادرات و افت شدید سرمایه‌گذاری خارجی در این کشور شدند (طغیانی، ۱۳۹۳).

قابلیت‌های هسته‌ای)، مبارزه با تولید و قاچاق مواد مخدر، مبارزه علیه تروریسم و کشورهای حامی آنها و غیره باب شد، لازم به ذکر است که گاهی از تحریم‌ها برای پوشش مواضع سیاسی دولت‌های اعمال‌کننده تحریم نیز استفاده می‌شود^۱.

اهداف تحریم‌های اقتصادی

تحریم‌های اقتصادی، ابزاری برای مجازات، تنبیه، ترغیب و اعمال فشار (تحمیل یا ممانعت) و حتی نمایشی از نوع قدرت بر علیه کشور هدف، می‌باشند. بنابراین اهداف مختلفی را می‌توان برای اجرای آنها در نظر گرفت. برخی از این اهداف عبارتند از:

- ابراز وجود یا قدرت در سطح بین‌المللی؛
- نشان دادن مراتب مخالفت نمادین با سیاست‌های کشور هدف؛
- تنبیه و مجازات کشور هدف به دلیل سیاست‌های آن؛
- کاهش توان نظامی، اقتصادی و سیاسی کشور هدف؛
- تمایل به تاثیرگذاری در سیاست‌های کشور هدف و حتی تغییر رژیم سیاسی آن کشور؛
- ایجاد بی‌ثباتی در کشور هدف (عموماً به قصد ایجاد تغییر در نظام سیاسی آن کشور)؛
- تفهیم به کشور هدف و متحدانش در خصوص وجود اراده لازم برای اجرای عملیات علیه آنها.

روش‌های اعمال تحریم‌های اقتصادی

- تحریم‌های اقتصادی را می‌توان با توجه به منشاء تحریم به سه دسته کلی تقسیم‌بندی کرد:
- دسته اول، تحریم یک‌جانبه است که در آن کشور فرستنده تحریم بر اساس تصمیم یک-طرفه خود، تحریم را اعمال می‌کند.
  - دسته دوم، تحریم چندجانبه است که از سوی چند کشور علیه کشور هدف صورت می‌گیرد.

---

^۱ به‌عنوان مثال می‌توان به مواضع دولت دونالد ترامپ اشاره کرد که به محض به قدرت رسیدن، توافق دولت قبلی آمریکا بر سر مسائل هسته‌ای ایران یا همان برجام را زیر پا گذاشت و از آن خارج شد.

- دسته سوم، اعمال تحریم از سوی سازمان ملل می‌باشد که توسط شورای امنیت تصویب و اجرا می‌شود.

هریک از این سه دسته تحریم با توجه به ماهیت مبادله (شامل جابجایی فیزیکی کالا و جابجایی منابع مالی مربوطه)، به دو شکل اصلی شامل ممنوعیت‌های تجاری و محدودیت‌های مالی اعمال می‌شوند:

۱. **تحریم‌های تجاری:** در این نوع از تحریم‌های اقتصادی، معاملات تجاری کشور هدف از طریق تحریم واردات، صادرات و حتی جابه‌جایی محموله‌های تجاری از طریق کشتیرانی و سایر خطوط ارتباطی محدود و یا قطع می‌شوند تا هزینه‌هایی همچون از دست دادن بازارهای صادراتی، جلوگیری از دسترسی به واردات کالاها، خدمات و فناوری‌های حساس و مهم، کاهش قیمت‌های دریافتی بابت کالاهای صادراتی و افزایش قیمت پرداختی برای کالاهای وارداتی به کشور هدف، تحمیل گردد.

۲. **تحریم‌های مالی:** در این نوع تحریم، مبادلات تجاری به‌طور مستقیم مورد توجه قرار نمی‌گیرند بلکه از انجام مبادلات مذکور به‌وسیله اعمال محدودیت‌ها و فشارها بر روابط مالی کشور هدف (از قبیل تحریم شبکه بانکی و یا منع ارائه خدمات بیمه‌ای و غیره) جلوگیری می‌شود. در واقع، تحریم‌های مالی با استفاده از مزیت جهانی شدن بازارهای ارز، جریان‌های مالی و فرایندهای بیمه‌ای کشور هدف را تحت تاثیر قرار می‌دهند و تجارت خارجی آن را محدود می‌کنند.

آثار تحریم‌های اقتصادی

تحریم‌های اقتصادی صرف‌نظر از این‌که در رسیدن به اهداف خود، موفق باشند یا نه، بخش‌های مختلف اقتصادی کشور هدف را تحت تاثیر قرار می‌دهند. این بخش‌ها در یک دسته‌بندی کلی عبارتند از:

- **کاهش واردات:** اعمال تحریم بر واردات کشور هدف، علاوه بر کاهش میزان واردات، درآمدهای دولت از محل تعرفه‌های وارداتی را نیز کاهش می‌دهد. همچنین منجر به افزایش هزینه واردات (به‌ویژه واردات مواد اولیه، کالاهای سرمایه‌ای و واسطه‌ای) در کشور تحریم‌شده و بنابراین افزایش قیمت تمام شده کالاهای تولید شده در داخل می‌شود. بر این اساس، اولاً تورم افزایش می‌یابد، ثانیاً از میزان رقابت‌پذیری تولیدات داخلی در بازارهای جهانی کاسته می‌شود.
- **کاهش صادرات:** از آنجا که صادرات یکی از مجراهای ارزآوری برای هر کشور است، بنابراین با وضع تحریم اقتصادی بر این حوزه، کشور هدف در زمینه منابع ارزی خود و در نتیجه تهیه ارز مورد نیاز برای واردات با مشکل مواجه می‌شود. این مسئله زمانی بیشتر مشکل‌آفرین خواهد شد که تنوع کالاهای صادراتی در کشور تحریم‌شونده پایین باشد. این موضوع به خصوص در مورد کشورهای صادرکننده نفت با سهم‌های ناچیز صادرات غیرنفتی، صادق است.
- **کاهش سرمایه‌گذاری:** اعمال تحریم، موجب شکل گرفتن نوعی عدم اطمینان در اقتصاد "کشور هدف" می‌شود؛ به‌طوری‌که سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی را وادار به تأمل و صبر می‌کند. این شرایط از یک‌سو، موجب کاهش انگیزه سرمایه‌گذاران داخلی و از سوی دیگر، منجر به از دست رفتن فرصت‌های جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی می‌شود.
- **افزایش هزینه تولید:** تحریم‌های اقتصادی می‌توانند با افزایش هزینه‌های تولید در کشور هدف، علاوه بر افزایش قیمت کالاهای داخلی، بازه مورد انتظار فعالیت‌های رقیب تولید که عمدتاً فعالیت‌های غیرمولد هستند را نیز افزایش دهند و از این طریق منجر به کاهش رشد تولید ناخالص داخلی و بنابراین بروز رکود تورمی شوند و اقتصاد را با چالش جدی مواجه سازد.

تجربه کشوری در زمینه تحریم‌های اقتصادی

سوریه

سابقه اعمال تحریم‌های اقتصادی علیه سوریه به سال ۱۹۸۶ باز می‌گردد که این کشور به بهانه حمایت از تروریسم تحت تحریم‌های یک‌جانبه از سوی آمریکا قرار گرفت. در سال ۲۰۰۳ مجلس سنای آمریکا با اهدافی از قبیل پایان بخشیدن به حمایت سوریه از تروریسم، خاتمه دادن به اشغال لبنان از سوی سوریه، منع گسترش سلاح‌های کشتار جمعی و توقف واردات غیرقانونی نفت از عراق، اقدام به تصویب قانون «اعاده حاکمیت لبنان و مسئولیت‌پذیری سوریه» (SALSA)^۱ نمود تا بدین وسیله سوریه را در قبال مشکلات جدی امنیتی که در سطح بین‌المللی و منطقه‌ای به وجود آمده بود، مسئولیت‌پذیر کرده باشد. در سال ۲۰۰۴ نیز جرج بوش رئیس‌جمهور آمریکا، با صدور دستور اجرایی شماره ۱۳۳۳۸، اجازه اجرای قانون فوق‌الذکر را صادر کرد که منجر به تحمیل برخی از تحریم‌ها علیه سوریه شد.^۲

در سال ۲۰۱۱ با شکل‌گیری بحران سوریه، رژیم‌های از تحریم‌های بین‌المللی علیه این کشور شکل گرفت. این تحریم‌ها از سوی ایالات متحده آغاز شد^۳، سپس شورای امنیت سازمان ملل اقدام به وضع قطعنامه علیه سوریه نمود که از سوی چین و روسیه وتو شد، با این حال اتحادیه اروپا، اتحادیه کشورهای عرب و ترکیه به تحریم سوریه تن دادند.^۴

^۱ Syria Accountability and Lebanese Sovereignty Act (SALSA).

^۲ تحریم‌هایی از قبیل مصادره دارایی‌های اشخاص معین، ممنوعیت فروش مهمات و کالاهای با کاربرد دوگانه، ممنوعیت صادرات هر نوع کالا به سوریه غیر از غذا و دارو و منع هواپیماهای سوری برای فرود در آمریکا یا عبور از حریم هوایی ایالات متحده.

^۳ شامل تشدید تحریم‌های قبلی و پنج دستور اجرایی رئیس‌جمهور آمریکا (به شماره‌های ۱۳۵۷۲ در ۲۹ آوریل ۲۰۱۱، ۱۳۵۷۳ در تاریخ ۱۸ می ۲۰۱۱، ۱۳۵۸۲ در تاریخ ۱۸ اگوست ۲۰۱۱، ۱۳۶۰۶ در تاریخ آوریل ۲۰۱۲ و ۱۳۶۰۸ در تاریخ یک می ۲۰۱۲) شامل بلوکه کردن دارایی‌های سوریه در آمریکا، تحریم نفتی و افزایش قابل توجه اشخاص و سازمان‌های مشمول تحریم (Friberg, 2012).

^۴ تحریم‌های اتحادیه اروپا علیه سوریه: اعمال تحریم‌های نفتی و بانکی، تحریم فروش فلزات گران‌بها به سوریه؛ تحریم‌های اتحادیه عرب علیه سوریه: توقف معاملات با بانک مرکزی و بانک بازرگانی سوریه، قطع معاملات تجاری و مالی با دولت سوریه و مصادره دارایی‌های آن، توقف تأمین مالی پروژه‌های سوری، ممنوعیت ورود سران دولتی سوریه به کشورهای عربی و مصادره اموال آن‌ها (Friberg, 2012)؛ تحریم‌های ترکیه علیه سوریه: ممنوعیت سفر افراد معین به ترکیه و مسدود کردن دارایی-

تأثیر تحریم‌های بین‌المللی بر اقتصاد سوریه بسیار گسترده و قابل توجه است. تحریم‌های نفتی منجر به کاهش صادرات و تولید نفت در سوریه شد. با توجه به موانع ایجاد شده بر سر راه صادرات نفت، تولید نفت در سوریه نیز به مقدار قابل توجهی کاهش یافت، عمده اپراتورهای نفتی بین‌المللی که مسئول دو سوم تولید کل نفت در سوریه بودند، بر اساس تحریم‌ها و یا وضعیت امنیتی نامناسب در این کشور، همکاری خود با دولت سوریه را به حالت تعلیق درآورده‌اند و از بازار نفت سوریه خارج شدند. ممنوعیت استفاده از دلار آمریکا در کنار تحریم‌های مالی (شامل قطع همکاری‌های مالی و بانکی با بانک مرکزی سوریه، بانک تجاری و سایر بانک‌های سوریه) نیز توانایی دولت سوریه را برای انجام معاملات بین‌المللی و بنابراین دستیابی به درآمدهای نفتی (به‌عنوان مهم‌ترین منبع درآمدی دولت) و ارز خارجی از بین برد. افزایش فعالیت‌های اقتصادی از کانال‌های غیررسمی نیز از یک سو منجر به تعمیق قاچاق در سوریه و از سوی دیگر با افزایش هزینه‌های معامله، تورم بالایی را در این کشور رقم زد.

اقدامات تنبیهی اعمال شده علیه سوریه، نه تنها دسترسی این کشور را به وام‌ها و اعتبارات بین‌المللی کاهش داد، بلکه منجر به کاهش اعتماد بین‌المللی به ارز سوریه و کاهش ارزش پول ملی آن شد. با افزایش هزینه‌های واردات کالا به سوریه، هزینه‌های تولید نیز به شدت افزایش یافت و از طرفی با افزایش ناامنی و خشونت در این کشور، بخش‌های کشاورزی و ساخت نیز به شدت آسیب دید و سوریه نه تنها امکان صادرات این نوع محصولات را از دست داد بلکه در تامین مواد غذایی برای مردم خود نیز ناتوان شد.

های آن‌ها، تحریم‌های تسلیحاتی، تعلیق روابط با بانک مرکزی و بانک بازرگانی سوریه، تعلیق اعتبارات و مسدودسازی دارایی‌های دولت سوریه، تعلیق توافق‌نامه اعتباری Eximbank ترکیه برای تأمین مالی زیرساخت‌ها در سوریه و تعلیق شورای عالی همکاری‌های استراتژیک که در سال ۲۰۰۹ توسط کشورهای ترکیه، سوریه، اردن و لبنان به منظور همکاری‌های استراتژیک در سطح مقامات عالی‌رتبه کشورها به منظور افزایش گفتگوی سیاسی، افزایش روابط اقتصادی و تعاملات فرهنگی و غیره شکل گرفت (Forien Minister Affairs of Turkey, 2018).

اعمال تحریم‌های اقتصادی علیه ایران

اعمال تحریم‌های اقتصادی علیه ایران، موضوع تازه‌ای نیست و از قدمتی طولانی در تاریخ معاصر کشور برخوردار است. نخستین تجربه غرب در زمینه تحریم ایران به دوره نخست‌وزیری دکتر مصدق و سیاست او مبنی بر ملی شدن صنعت نفت، بازمی‌گردد. در آن زمان، آمریکا و انگلستان خرید نفت ایران را تحریم کردند تا با قطع تنها منبع درآمدی کشور و بنابراین افزایش فشار اقتصادی، جریان ملی شدن صنعت نفت را مهار کنند.

دور بعدی تحریم‌های ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی (سال ۱۳۵۷)، با اعمال تحریم‌های یکجانبه ایالات متحده آمریکا کلید خورد و سپس با مشارکت سازمان ملل متحد و اتحادیه اروپا به رژیمی از تحریم‌های بین‌المللی چندجانبه علیه ایران تبدیل شد.

۱. تحریم‌های یکجانبه آمریکا (۲۰۰۶-۱۹۷۹)

ایالات متحده در طول دهه‌های ۸۰ و ۹۰ میلادی بارها به بهانه حمایت ایران از تروریسم و محدود نمودن قدرت استراتژیک ایران در منطقه، اقدام به وضع تحریم‌های اقتصادی در قالب تحریم‌های تجاری (ممنوعیت واردات و صادرات) علیه ایران نمود.^۱ با این حال از آنجا که مراودات تجاری دو کشور هرگز به میزان قبل از انقلاب نرسید، آثار تحریم‌های یکجانبه آمریکا بسیار محدود برآورد شد. از همین رو آمریکا برای اثربخش نمودن تحریم‌های خود، نه تنها با هدف قرار دادن ضعف‌های اقتصاد ایران، عمق و وسعت تحریم‌های خود را در طول زمان گسترش داد،^۲ بلکه با وضع تحریم‌های ثانویه (تحریم‌های فراتر از مرزها)، تلاش کرد تا شرکت‌های خارجی

^۱ از جمله این تحریم‌ها می‌توان به مصادره تمام دارایی‌های بانک مرکزی و دولت ایران در آمریکا (۱۹۷۹)؛ ممنوعیت صادرات آمریکا به ایران؛ غیرمجاز کردن واردات از ایران به آمریکا، بازداشتن آمریکایی‌ها از مبادلات مالی با ایران یا سفر به ایران (۱۹۸۰)؛ ممنوعیت ارائه کمک‌های مالی دولت آمریکا، فروش سلاح، صادرات کالاها، خدمات و فناوری‌هایی با کاربرد دوگانه و غیره به ایران (۱۹۸۴)؛ تحریم هویت‌های کمک‌کننده به توسعه سلاح‌های کشتار جمعی به ایران (۱۹۹۲)؛ ممنوع کردن اشخاص حقیقی و حقوقی آمریکایی از سرمایه‌گذاری بر صنعت نفت و مشتقات نفتی ایران، جز گاز طبیعی (۱۹۹۵)؛ اشاره نمود (خلعتیری، ۱۳۹۷).

^۲ در این خصوص می‌توان به تصویب انواع قوانین (قانون منع گسترش سلاح‌های ایران (۲۰۰۰)؛ قانون منع گسترش سلاح‌های ایران، کره شمالی و سوریه (۲۰۰۶)؛ قانون حمایت از آزادی ایران (۲۰۰۶)) و صدور دستورهای اجرایی مختلف (همچون دستور اجرایی ۱۳۳۸۲؛ مسدود کردن دارایی‌های اشاعه‌دهندگان سلاح‌های کشتار جمعی، شامل ۸ هویت ایرانی (۲۰۰۵) و غیره) اشاره نمود (خلعتیری، ۱۳۹۷ و Samore, 2015).

کشورهای ثالث را وادار به انتخاب میان ماندن در بازارهای آمریکا و یا ادامه تجارت با ایران و سرمایه‌گذاری در بخش انرژی آن، نماید.^۱

از سوی دیگر با انتشار برخی شواهد مبنی بر اقدام ایران به ساخت تاسیسات غنی‌سازی اورانیوم در نطنز و کارخانه تولید آب سنگین در اراک، توجه جامعه جهانی به فعالیت‌های هسته‌ای ایران بیشتر جلب شد. در سال ۲۰۰۴ نیز آژانس بین‌المللی اتمی (IAEA)^۲ طی گزارشی این موضوع را که ایران برخی از فعالیت‌های خود به این آژانس گزارش نکرده است را تایید کرد. در این شرایط آمریکا بسیار علاقه‌مند بود با تکیه بر گزارش آژانس، پرونده ایران را به شورای امنیت ارجاع دهد. با این حال از آنجا که مذاکرات اتحاد سه‌گانه اروپا (کشورهای فرانسه، آلمان و انگلستان) با ایران در جریان بود، موفق نشد.

مذاکرات اروپا با ایران در سال ۲۰۰۵ شکست خورد و ایران از سوی آمریکا و متحدانش به تلاش برای دستیابی به سلاح هسته‌ای متهم شد. به این ترتیب و در اثر پیگیری‌های جدی آمریکا و اتحاد سه‌گانه اروپا، آژانس بین‌المللی انرژی اتمی پرونده هسته‌ای ایران را در سال ۲۰۰۶، به شورای امنیت سازمان ملل فرستاد.

۲. تحریم‌های سازمان ملل (۲۰۱۵-۲۰۰۶)

با ارجاع پرونده ایران به شورای امنیت سازمان ملل، این شورا ضمن ابراز نگرانی در خصوص فعالیت‌های هسته‌ای ایران، در ۳۱ جولای سال ۲۰۰۶ با صدور قطعنامه ۱۶۹۶، ضمن درخواست از کشورها برای جلوگیری از انتقال هرگونه اقلام، مواد و فناوری یاری‌رسان به فعالیت‌های مربوط به غنی‌سازی و بازفراوری به ایران؛ از ایران خواست ظرف ۳۰ روز، فعالیت‌های مربوط به

---

^۱ تحریم‌های ثانویه آمریکا علیه ایران، اولین بار با تصویب «قانون تحریم‌های ایران و لیبی» در سال ۱۹۹۶، شکل گرفتند. بر اساس این قانون اعلام شد آن دسته از بنگاه‌های خارجی که اقدام به صدور فناوری‌های بخش انرژی به ایران می‌کنند، مشمول تحریم‌های آمریکا می‌شوند (گزارش مرکز تحقیقات کنگره آمریکا در مورد تحریم‌های ایران؛ ۲۰۱۳). البته از آنجا که این قانون یک قانون فراتر از مرزها بود، با اعتراض سایر کشورها به‌ویژه اتحادیه اروپا مواجه شد. در اثر همین اعتراضات آمریکا از اعمال برخی از موارد قانون موردنظر به‌ویژه تحریم‌های بخش انرژی ایران صرفنظر کرد اما هرگز این قانون را لغو نکرد (Samore, 2015).

^۲ International Atomic Energy Agency (IAEA)

غنی‌سازی اورانیوم را متوقف کند، در غیر این صورت با تحریم‌های اقتصادی و سیاسی روبرو خواهد شد.

عدم اعتنای ایران به قطعنامه فوق موجب تصویب پنج قطع‌نامه دیگر (قطعنامه ۱۷۳۷ در سال ۲۰۰۶؛ قطعنامه ۱۷۴۷ در سال ۲۰۰۷؛ قطعنامه ۱۸۰۳ در سال ۲۰۰۸؛ قطعنامه ۱۸۳۵ در سال ۲۰۰۸ و قطعنامه ۱۹۲۹ در سال ۲۰۱۰)^۱ و تحریم‌هایی اقتصادی فراگیر و لازم‌الاجرا برای همه کشورهای عضو سازمان ملل، علیه کشور شد.^۲

۳. تحریم‌های اتحادیه اروپا (۲۰۱۵-۲۰۰۷)

اتحادیه اروپا نیز که تا پیش از پیوستن به جرگه تحریم‌کنندگان، معتقد به استفاده از سیاست‌های تشویقی در قبال ایران به جای اعمال تحریم‌ها بود، در سال ۲۰۰۵، رویکرد خود را به سمت همگرایی با آمریکا یعنی اعمال تحریم علیه ایران تغییر داد و در سال ۲۰۰۷، به تبعیت از سازمان ملل با قطع صادرات برخی از تجهیزات و فناوری‌ها که ممکن بود به پیشبرد اهداف موشکی یا

^۱ قطعنامه‌های سازمان ملل شامل مواردی همچون: تحریم تجارت با ایران در زمینه مواد، اقلام و فن‌آوری‌های مربوط به صنعت هسته‌ای و مسدودسازی دارائی‌های افراد و شرکت‌های درگیر در برنامه هسته‌ای و موشکی ایران؛ ممنوعیت صادرات سلاح یا فناوری مرتبط با سلاح‌های کشتار جمعی از ایران به سایر کشورها؛ ممنوعیت صادرات و واردات سلاح‌های سنگین به ایران و یا از ایران؛ درخواست از کشورها و موسسات مالی بین‌المللی برای عدم ارائه کمک مالی و وام جدید به ایران؛ گسترش لیست افراد و سازمان‌های تحریم شده؛ ممنوعیت صادرات کالاهای با قابلیت استفاده دوگانه به ایران؛ صدور اجازه بازرسی از محموله‌های دریایی و هوایی به مقصد ایران؛ درخواست از کشورها برای عدم صدور ویزا به مقامات ارشد اتمی ایران، احتیاط در خصوص اعطای اعتبارات و تسهیلات تجاری به بخش خصوصی برای مبادلات بازرگانی با ایران و احتیاط در همکاری موسسات مالی آنها با بانک‌های ایرانی به خصوص بانک‌های سپه، صادرات، ملی و شعب خارجی آنها؛ درخواست از کشورها برای هوشیاری هنگام معامله با بانک‌های ایرانی و نهادهای نظامی و کشتیرانی؛ احتیاط در مورد اعطای وام‌های بین‌المللی و ارائه اعتبارات تجاری و سایر انواع خدمات تامین مالی به ایران؛ تحریم شرکت کشتیرانی جمهوری اسلامی ایران؛ اجازه بازرسی تمام محموله‌های هوایی و دریایی به مقصد ایران و یا از ایران به خارج در صورت ظن به حمل مواد اتمی، موشکی یا نظامی ممنوعه و صدور مجوز توقیف آنها مبتنی بر شرایط؛ تحریم خدمات مالی مرتبط با اشاعه سلاح هسته‌ای، محدودیت بیمه، عدم سرمایه‌گذاری مشترک با بانک‌های ایرانی و جلوگیری از تأسیس شعب تازه بانک‌های ایرانی؛ موظف کردن کشورهای عضو به عدم صدور سیستم‌های مهم جنگی به ایران؛ بوده‌اند (مختاری، ۱۳۹۴؛ عسگری، ۱۳۹۷؛ گزارش مرکز تحقیقات کنگره آمریکا در مورد تحریم‌های ایران ۲۰۱۳).

^۲ لازم به ذکر است که شورای امنیت سازمان ملل بعد از سال ۲۰۱۰، چهار قطعنامه دیگر شامل قطعنامه ۱۹۸۴ (سال ۲۰۱۱)، قطعنامه ۲۰۴۹ (سال ۲۰۱۲)، قطعنامه ۲۱۰۵ (سال ۲۰۱۳) و قطعنامه ۲۱۵۹ (سال ۲۰۱۴) را علیه کشورمان صادر نمود، البته این قطعنامه‌ها اثر تحریمی نداشتند و صرفاً برای تمدید مدت مأموریت «هیأت کارشناسی» که مطابق بند ۲۹ قطعنامه ۱۹۲۹ در سال ۲۰۱۰ برای نظارت بر اقدامات اجرایی علیه برنامه‌های هسته‌ای ایران تشکیل شده بود، تصویب شدند.

هسته‌ای کشور کمک کند، آغاز به تحریم ایران نمود. این تحریم‌ها در سال ۲۰۱۰ پس از صدور قطعنامه ۱۹۲۹ شورای امنیت، گسترش یافتند و در سال ۲۰۱۲ با هدف قرار دادن بخش انرژی و روابط مالی ایران به اوج خود رسیدند. در یک دسته‌بندی کلی می‌توان تحریم‌های اتحادیه اروپا علیه ایران را به تحریم‌های بانکی^۱، تحریم‌های بیمه‌ای^۲، تحریم‌های تجاری^۳ و سایر تحریم‌ها^۴ تقسیم نمود.

۴. تحریم‌های ثانویه آمریکا (۲۰۱۵-۲۰۰۶)

پس از ارجاع پرونده هسته‌ای ایران به سازمان ملل، آمریکا اقدام به گسترش دامنه تحریم‌های خود علیه ایران نمود و به‌طور جدی شرکای تجاری ایران به‌ویژه شرکت‌های غیرآمریکایی را (برای انتخاب میان بازارهای آمریکا یا ایران) مورد هدف قرار داد. این تحریم‌ها که تقریباً همه تعاملات با بخش‌های انرژی و مالی ایران را ممنوع ساختند، شامل مجموعه‌ای بی‌سابقه از اقدامات از جمله دستورهای اجرایی ۱۳۴۳۸ (جولای ۲۰۰۷)، ۱۳۵۷۲ (آوریل ۲۰۱۱)؛ ۱۳۵۹۰ (نوامبر ۲۰۱۱)؛ ۱۳۵۹۹ (فوریه ۲۰۱۲)؛ ۱۳۶۰۶ (آوریل ۲۰۱۲)؛ ۱۳۶۲۲ (جولای ۲۰۱۲)؛ ۱۳۶۲۸ (اکتبر ۲۰۱۲)؛ ۱۳۶۴۵ (ژوئن ۲۰۱۳)^۵ که توسط رئیس‌جمهور آمریکا صادر شدند و نیز تصویب قوانین

^۱ ممنوعیت انجام مبادله بین بانک‌های اروپایی و تمام بانک‌های ایرانی، مگر با صدور مجوز ویژه، منع ارائه خدمات کوتاه‌مدت اعتباری، تضمین اعتبار و بیمه برای ایران، قطع ارائه خدمات سرویس SWIFT (جامعه جهانی انتقالات بین‌المللی) به بانک‌های ایرانی در تاریخ ۱۷ مارس ۲۰۱۲.

^۲ منع ارائه خدمات بیمه‌ای به نهادهای مرتبط با دولت ایران و ممنوعیت ارائه خدمات بیمه به کشتی‌های حامل نفت با فرآورده‌های پتروشیمی ایران.

^۳ ممنوعیت صادرات تجهیزات، تکنولوژی، کمک‌های فنی مهندسی آموزش و تامین مالی بخش انرژی ایران، خودداری از عقد قرارداد جدید برای خرید نفت از ایران و کاهش خرید نفت در قراردادهای موجود تا صفر شدن خرید نفت کشورهای عضو اتحادیه از ایران؛ توقف تمام معاملات طلا، فلزات گرانبها، الماس و فرآورده‌های پتروشیمی با ایران، ممنوعیت واردات گاز طبیعی از ایران با هدف متوقف کردن تلاش ایران برای توسعه صادرات گاز به اروپا؛ ممنوعیت صادرات گرافیت، فلزات نیمه‌ساخته مانند آلومینیوم و آهن و نرم‌افزارهای صنعتی به ایران؛ ممنوعیت ارائه فناوری کشتی‌سازی، ذخیره نفت و خدمات استفاده از پرچم یا ثبت کشتی در کشورهای اروپایی برای نفتکش‌ها و کشتی‌های حمل بار ایرانی.

^۴ مسدود کردن دارایی‌های بانک مرکزی ایران، مسدودسازی دارایی‌های افراد ناقض حقوق بشر در ایران و جلوگیری از سفر آنها به اروپا، ممنوعیت دسترسی محموله‌های هوایی ایران به فرودگاه‌های اتحادیه اروپا و نیز سوختگیری.

^۵ به‌طور خلاصه این دستورهای اجرایی شامل مواردی چون مسدود کردن دارایی‌های اشخاص حقیقی و حقوقی ایرانی از جمله دولت و نهادهای مالی ایران؛ تحریم فروش تجهیزات و خدمات قابل‌استفاده در بخش انرژی یا پتروشیمی ایران؛ تحریم خرید نفت خام و فرآورده‌های پتروشیمی ایران و دادن فلزات گرانبها به آن؛ تحریم معامله با شرکت ملی نفت ایران، شرکت نفتیران؛

متعدد از سوی کنگره از قبیل «قانون جامع تحریم، پاسخگویی و خروج سرمایه‌گذاری از ایران» (۲۰۱۰)؛^۱ «قانون دفاع ملی» (۲۰۱۲)؛^۲ قانون مجاز کردن دفاع ملی مربوط به سال مالی ۲۰۱۳ و غیره بودند.

عمده‌ترین آثار تحریم‌های ایران در فاصله سال‌های ۲۰۱۰-۲۰۱۳

ضعف‌های ساختاری اقتصاد ایران که به واسطه سیاست‌ها و تصمیم‌گیری‌های غیرکارشناسانه شکل گرفته‌اند، در دهه‌های اخیر منجر به شکنندگی بیش از پیش اقتصاد کشور در برابر شوک‌های داخلی و خارجی شده است. در این میان تحریم‌های اقتصادی به‌عنوان عاملی بیرونی با هدف قرار دادن مجراهای اثرپذیری اقتصاد کشور از نظام بین‌الملل (از قبیل وابستگی به درآمدهای نفتی، سرمایه‌گذاری خارجی، روابط مالی و بانکی)، محدودیت‌هایی را به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم بر بدنه اقتصاد کشور وارد نمودند و نه‌تنها منجر به تشدید شرایط نامناسب اقتصادی موجود شده‌اند بلکه با تحمیل موجی از شوک‌های جدید، تضعیف بیش از پیش شرایط اقتصاد کلان را در کشور رقم زده‌اند.^۳ در ادامه به برخی از مهمترین اثرات تشدید تحریم‌های اقتصادی علیه کشورمان که در سال‌های ۲۰۱۱ و ۲۰۱۲ (۱۳۹۰ و ۱۳۹۱) صورت پذیرفت، اشاره خواهد شد.

تحریم ارائه خدمات مالی به شرکت‌های مذکور و بانک مرکزی ایران؛ تحریم کمک به دسترسی ایران به دلار آمریکا؛ اعلام ممنوعیت ورود آن دسته از مؤسسات مالی بین‌المللی به بازارهای مالی آمریکا که مبادلاتی با ریال را انجام می‌دادند، یا بخش قابل‌ملاحظه‌ای از دارایی خود را به ریال نگه می‌داشتند (Samore, 2015).

^۱ بر اساس این قانون شرکت‌های خارجی که بیش از ۲۰ میلیون دلار در بخش انرژی ایران سرمایه‌گذاری کنند تحریم می‌شوند؛ همچنین فروش محموله‌های (با ارزش بیش از ۵ میلیون دلار در سال) از فراورده‌های بنزین، سوخت هواپیما و سایر و فروش تجهیزات و خدمات یاری‌رسان به تولید یا واردات ایران ممنوع می‌باشد و غیره.

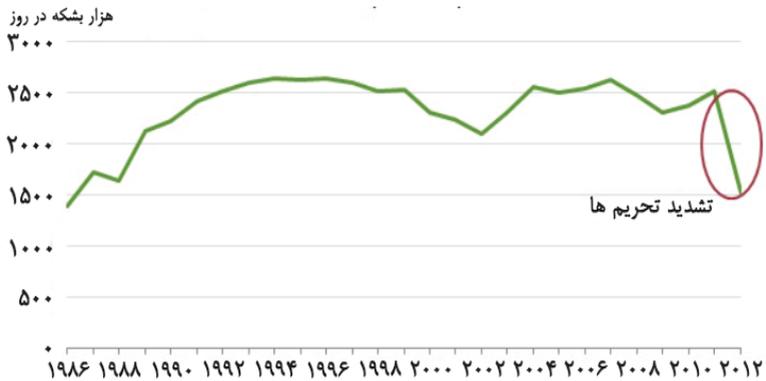
^۲ تحریم تلویحی هر بانک بین‌المللی که با بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران مبادلات مالی داشته باشد یا درآمدهای نفتی ایران را به این بانک واریز کند.

^۳ این قانون شامل مواردی همچون: مصادره دارایی‌ها و وضع تحریم بر اشخاص ارائه‌دهنده کالا و خدمات به بخش‌های انرژی، کشتی‌سازی، بنادر ایران و یا خدمات بیمه‌ای و بانکی با استفاده از شبکه‌های مربوط به آمریکا به ایران (به‌جز کشورهایی دارای مجوز خرید نفت از ایران)؛ تحریم فروش فلزات گران‌بها، فلزات نیم‌ساخته و نرم‌افزارهای مربوط به یکپارچه‌سازی فرایندهای صنعتی به ایران، تحریم صدواسویمی ایران، می‌باشد.

۱. کاهش صادرات و تولید نفت:

تحریم‌های آمریکا و اتحادیه اروپا منجر به کاهش صادرات نفت و میعانات گازی ایران از ۲,۵ میلیون بشکه در روز در سال ۲۰۱۱ به ۱,۵ میلیون بشکه در سال ۲۰۱۲ شده است (نمودار ۱).^۱ همچنین، تولید نفت کشور در سال ۲۰۱۲، به پایین‌ترین میزان خود در ۲۰ سال گذشته رسید.^۲

نمودار ۱. صادرات نفت خام و میعانات گازی در ایران (۱۹۸۶-۲۰۱۲)

Source: U.S. Energy Information Administration

لازم به ذکر است که به واسطه تحریم‌های نفتی، عمده‌ترین خریداران نفت کشور، واردات نفت از ایران را کاهش دادند (جدول ۱).

^۱ U.S. Energy Information Administration, 2013.

^۲ IMF, 2014

جدول ۰۱. برآورد متوسط صادرات نفت خام و میعانات گازی ایران (میلیون بشکه در روز)

تغییرات (درصد)	بعد از تحریم‌ها (۲۰۱۲)	قبل از تحریم‌ها (۲۰۱۱)	خریداران
-۴۲	۰,۳۲	۰,۵۵	ژاپن و کره
-۱۴	۰,۷۶	۰,۸۸	چین و هند
-۵۸	۰,۱۳	۰,۳۱	کشورهایی غیر از کشورهای عضو سازمان بین‌المللی انرژی ^۱
-۶۵	۰,۲۲	۰,۶۳	یونان، ایتالیا، اسپانیا و ترکیه
-۸۶	۰,۰۲	۰,۱۴	سایر کشورهای اروپایی
-۳۹	۱,۵۳	۲,۵۱	کل صادرات

Source: EIA, 2013

۲. تنگنای بودجه

با کاهش فروش نفت، درآمدهای نفتی نیز تقلیل یافته و از ۹۵ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۱، به ۶۹ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۲ رسید. بنا بر اعلام بانک مرکزی، کاهش درآمدهای نفتی، بودجه دولت را در سال ۱۳۹۱ با محدودیت مواجه ساخت، چراکه درآمد مذکور نه تنها ۸۰ درصد از کل درآمد صادراتی را بلکه در حدود ۵۰ تا ۶۰ درصد از درآمد دولت را نیز پوشش می‌دهد^۲.

۳. کاهش ذخایر ارزی

به موجب تحریم‌ها توانایی کشور برای دریافت و انتقال ارز حاصل از فروش نفت کاهش یافت، چراکه اولاً از فوریه ۲۰۱۳ (بهمن ۱۳۹۱)، خریداران نفت ایران باید مبلغ مربوط به خرید نفت از ایران را به پول ملی خود پرداخت می‌کردند و ثانیاً ایران قادر نبود این منابع مالی را به دلیل

^۱ کشورهای عضو آژانس بین‌المللی (IEA): استرالیا، اتریش، بلژیک، کانادا، جمهوری چک، دانمارک، فنلاند، فرانسه، آلمان، یونان، مجارستان، ایرلند، ایتالیا، ژاپن، جمهوری کره، لوکزامبورگ، هلند، نیوزلند، نروژ، لهستان، پرتغال، جمهوری اسلواکی، اسپانیا، سوئد، سوئیس، ترکیه، انگلستان، ایالات متحده آمریکا (EIA, 2013).

^۲ EIA, 2018

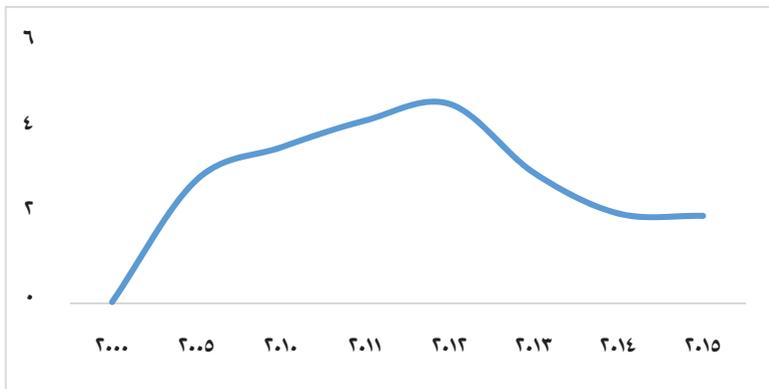

تحریم بانک مرکزی، به داخل کشور منتقل کند.^۱ از همین رو سهم زیادی از این پولها (در حدود بیش از ۱۰۰ میلیارد دلار) در خارج از کشور سپرده گذاری شد و ذخایر ارزی کشور در داخل کاهش یافت.

۴. کاهش سرمایه گذاری مستقیم خارجی (FDI)^۲

با توقف ورود سرمایه گذاری خارجی به ایران از سوی آمریکا و متحدانش، بسیاری از شرکت های بین المللی از سرمایه گذاری جدید بر پروژه های ایرانی خودداری کرده و یا سرمایه گذاری های موجود خود را کاهش دادند. به این ترتیب تحریم ها، فضای داخلی برای جذب سرمایه گذاری خارجی را بیش از گذشته غیرجذاب ساخت؛ به طوری که از سال ۲۰۱۲ به واسطه تحریم ها، حجم FDI کاهش یافت (نمودار ۲).

نمودار ۲. روند سرمایه گذاری خارجی در دوره ۲۰۰۰-۲۰۱۵ (میلیارد دلار)

Source: International Debt Statistics Report 2017, Worldbank

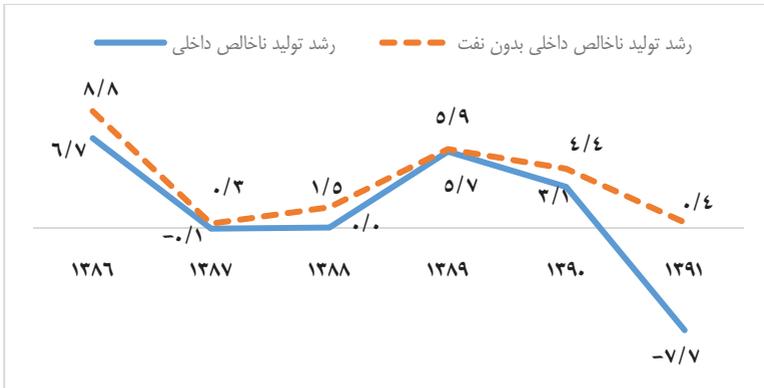
^۱ بر اساس گزارش ها، بر اثر اعمال این تحریم، ماهانه حدود ۱.۵ میلیارد دلار از درآمدهای نفتی ایران در حساب های خارجی انباشت می شود و این در حالی بوده که درآمد ماهانه فروش نفت ایران حدود ۳.۴ میلیارد دلار است.

^۲ Foreign Direct Investment

۵. کاهش رشد اقتصادی

از دیگر شاخص‌های اقتصادی که به‌واسطه شکنندگی اقتصاد کشور، تحت تاثیر تحریم‌ها قرار گرفت، شاخص رشد اقتصادی بود. همان‌طور که در نمودار شماره (۳)، ملاحظه می‌شود با تشدید تحریم‌ها، رشد تولید ناخالص داخلی از ۵,۷ درصد در سال ۱۳۸۹، به ۳,۱ درصد در سال ۱۳۹۰ و به منفی ۷,۷ درصد در سال ۱۳۹۱ رسیده است.

نمودار ۳. روند رشد تولید ناخالص داخلی (به قیمت پایه سال ۱۳۹۰) (درصد)

منبع: بانک اطلاعات سری‌های زمانی اقتصادی بانک مرکزی

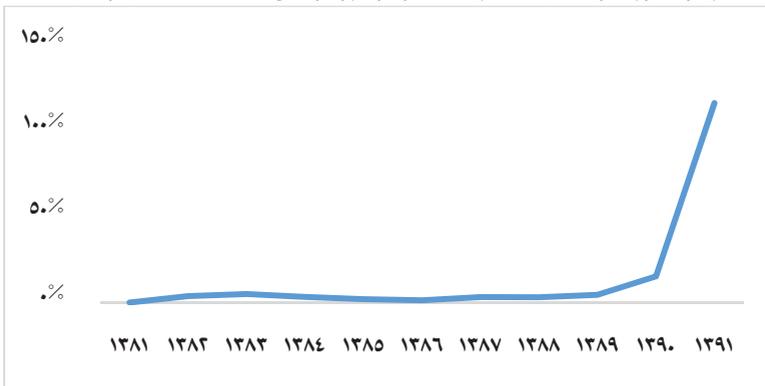
لازم به‌ذکر است که کاهش رشد تولید ناخالص داخلی بیشتر ناشی از کاهش تولید و فروش نفت و فراورده‌های نفتی می‌باشد که در اثر تحریم‌های اقتصادی اتفاق افتاده است؛ البته این موضوع دور از انتظار نیز نیست؛ چراکه یکی از مهم‌ترین و اثرگذارترین بخش‌های اقتصادی که ارزش افزوده آن نقش مؤثری در رشد تولید ناخالص داخلی داشته و به‌نوعی موتور محرک طرف تقاضای اقتصاد ایران نیز می‌باشد، بخش نفت است. این ادعا با مقایسه روند رشد تولید ناخالص داخلی بدون نفت و با نفت در نمودار شماره ۳، نیز تأیید می‌شود، همان‌طور که ملاحظه می‌شود در سال ۱۳۹۱ رشد تولید ناخالص داخلی با نفت با شیب تندتری نسبت به رشد تولید ناخالص داخلی بدون نفت کاهش یافته است.

۶. کاهش ارزش پول ملی

یکی دیگر از آثار غیرمستقیم تشدید تحریم‌ها در سال ۲۰۱۱، افت ارزش ریال در برابر دلار بود. این مسئله به ضعف ساختاری اقتصاد کشور یعنی وابستگی به درآمدهای نفتی و عدم اجرای سیاست‌های ارزی منطبق با قانون برنامه سوم توسعه باز می‌گردد.

در واقع تحریم‌ها، با کاهش درآمدهای نفتی و محدود شدن درآمدهای دولتی، نیاز دولت به منابع ریالی را افزایش دادند و منجر به افزایش نرخ ارز به‌منظور رفع نیاز شدید دولت به منابع مالی شدند. نمودار شماره ۴، نرخ رشد ارزش متوسط برابری دلار و ریال را نشان می‌دهد. همان‌طور که ملاحظه می‌گردد در فاصله زمانی ۱۳۸۹-۱۳۸۰ این متغیر از رشد ناچیزی برخوردار بوده است، اما با تشدید تحریم‌های نفتی و بانکی اروپا و آمریکا در سال ۱۳۹۰ (۲۰۱۱)، روند صعودی خود را با سرعت ملایمی آغاز کرده و در نهایت در سال ۱۳۹۱ (۲۰۱۲)، رشد فزاینده‌ای را تجربه نموده است؛ به‌طوری‌که قیمت دلار در اواخر سال ۱۳۹۱ به بیشترین میزان خود در یک دهه اخیر یعنی ۳۶۹۹۴ ریال رسید.

نمودار ۴. روند رشد قیمت متوسط دلار در دوره زمانی ۱۳۸۰-۱۳۹۱ (درصد)

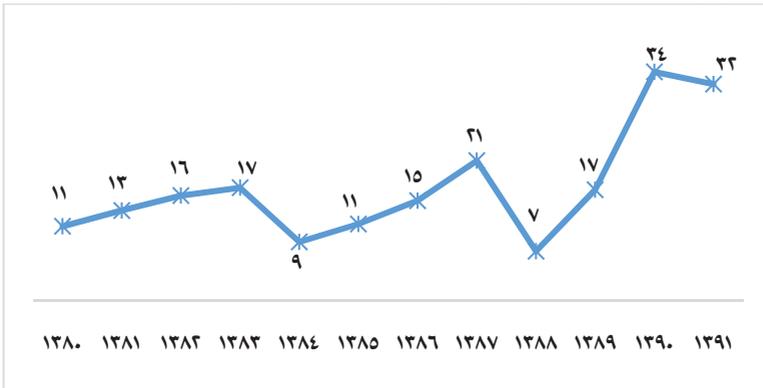

منبع: بانک مرکزی

۷. افزایش شاخص بهای تولیدکننده

تحریم‌ها با افزایش هزینه‌های مبادله، منجر به افزایش بهای تمام‌شده تولید داخلی شدند؛ به طوری که این شاخص در سال ۱۳۹۱ نسبت به سال قبل با ۳۲ درصد رشد مواجه شد (نمودار ۵) (بانک مرکزی، ۱۳۹۱).^۱

نمودار ۵. تغییرات شاخص بهای تولیدکننده ۹۱-۱۳۸۰ (درصد- سال پایه ۱۳۹۰)

منبع: بانک مرکزی

۸. افزایش شاخص بهای کالاها و خدمات مصرفی (تورم)

اعمال تحریم‌های شدید اقتصادی و به تبع آن افزایش شاخص بهای تولیدکننده در کشور، منجر به افزایش شاخص بهای کالاها و خدمات مصرفی (نرخ تورم) شد، به طوری که این شاخص از ۲۱,۵ درصد در پایان سال ۱۳۹۰ به ۳۰,۵ درصد در پایان سال ۱۳۹۱ افزایش یافت (نمودار ۶) (بانک مرکزی، ۱۳۹۱).

^۱ نرخ رشد این شاخص در سال‌های ۱۳۸۹ و ۱۳۹۰ به ترتیب ۱۷ و ۳۴ درصد بوده است.

نمودار ۶. تورم سالیانه در دوره زمانی ۱۳۸۰-۱۳۹۱ (درصد)

منبع: بانک مرکزی

لازم به ذکر است که تحریم‌ها با افزایش نرخ تورم و همان‌طور که قبلاً ذکر شد کاهش رشد اقتصادی در کشور، اقتصاد ایران را در سال ۱۳۹۱ گرفتار رکود تورمی کردند (بانک مرکزی، ۱۳۹۱).

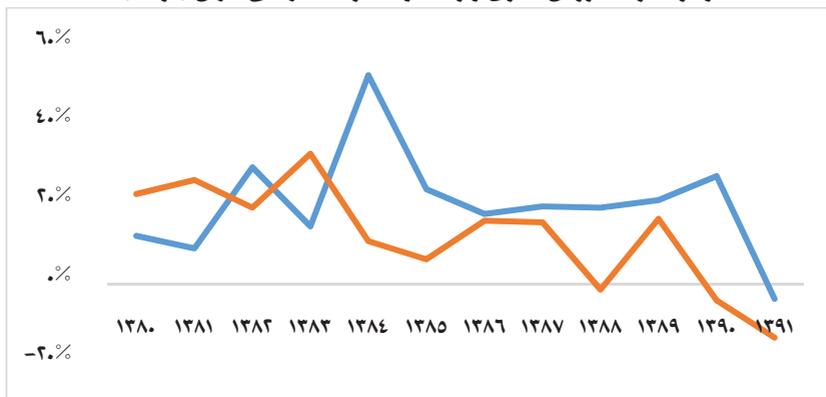
۹. کاهش مبادلات تجاری

با تشدید تحریم‌ها، صادرات ایران به اتحادیه اروپا به حالت تعلیق درآمد و واردات از آن نیز کاهش پیدا کرد، همچنین تجارت با آمریکا به حداقل کاهش یافت (در حدود صفر) و محدود به برخی از کمک‌های بشردوستانه شد. از سوی دیگر تجارت با کشورهای آسیایی که بر اساس اتخاذ نگاه به شرق افزایش یافته بود^۱، به دلیل تحریم‌های مالی که مبادلات مالی با این کشورها را نیز محدود می‌ساختند، کاهش یافت؛ به طوری که ایران به ترتیب در حدود ۷,۵ و ۴,۴ میلیارد دلار از درآمد صادراتی خود به ژاپن و کره جنوبی را از دست داد (World

^۱ سال‌ها قبل از تشدید تحریم‌ها مبداء واردات کالا به ایران و مقصد صادرات کالای ایرانی، از کشورهای اروپایی به سمت کشورهای شرق آسیا از جمله چین، کره جنوبی و نیز ترکیه و امارات متحده عربی در حال تغییر بود. البته این تغییر از سال‌ها قبل آغاز و در سال ۱۳۹۱ با تشدید تحریم‌ها، شتاب گرفته است.

(Bank, 2015). نتیجه کلی این تغییرات کاهش ۱۰ درصدی ارزش کل مبادلات گمرکی کشور، کاهش ۱۴ درصدی واردات و کاهش ۴ درصدی صادرات غیرنفتی در سال ۱۳۹۱ بود (نمودار ۷) (بانک مرکزی، ۱۳۹۱).

نمودار ۷. رشد ارزش دلاری واردات و صادرات غیرنفتی ایران (درصد)

منبع: بانک مرکزی

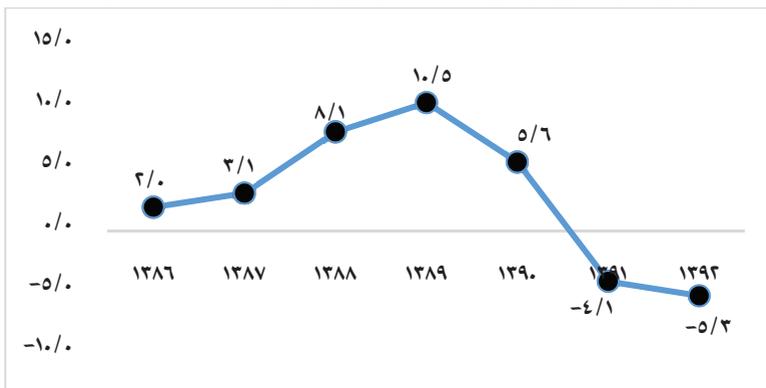
۱۰. کاهش تولیدات صنعتی

تحریم‌ها با افزایش هزینه‌های مبادله^۱ برای تولید (از جمله افزایش هزینه واردات کالاهای واسطه‌ای، افزایش تورم و غیره)، ادامه فعالیت برای تولیدکنندگان ایرانی را مشکل ساخت^۲؛ به طوری که با تشدید تحریم‌ها، نرخ رشد بخش صنعت بر حسب سال پایه ۱۳۹۰ از رقم مثبت ۵٫۶ درصد در سال ۱۳۹۰ به رقم ۴٫۱- درصد در سال ۱۳۹۱ و ۵٫۳- درصد در سال ۱۳۹۲ کاهش یافت (نمودار ۸).

^۱ تحریم‌ها با جلوگیری از انتقال دارایی‌ها و درآمدهای ارزی، افتتاح اعتبارات اسنادی و مواردی از این دست، غیره منجر به تحمیل هزینه‌های ناشی از دور زدن محدودیت‌های مذکور و بنابراین افزایش هزینه مبادله شدند.

^۲ به دلیل وابستگی تولید به واردات محصولات از خارج

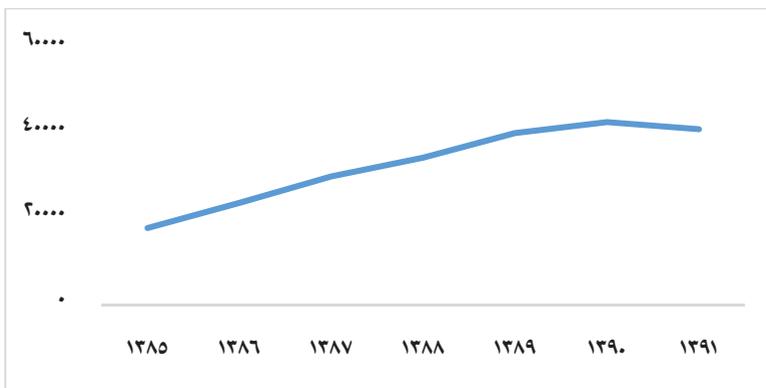
نمودار ۸. رشد ارزش افزوده صنعت در دوره زمانی ۱۳۸۶-۱۳۹۲ (درصد)

منبع: بانک مرکزی

لازم به ذکر است که به واسطه تحریم‌ها در زیرمجموعه صنعت، اولاً تولید محصولات پتروشیمی (به دلایلی از جمله تحریم در فروش مواد اولیه، خرید محصول نهایی و کمبود تجهیزات تعمیراتی)، از ۴۲,۷ میلیون تن در سال ۱۳۹۰ با ۴,۹ درصد کاهش به ۴۰,۶ میلیون تن در سال ۱۳۹۲ رسید (نمودار ۹).

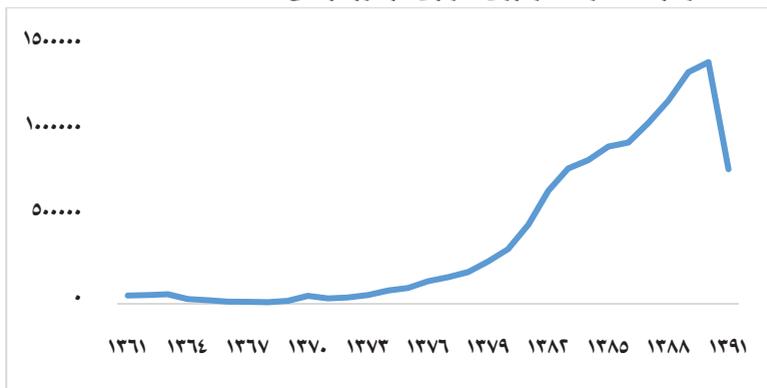
نمودار ۹. تولید محصولات پتروشیمی طی سال‌های ۹۱-۱۳۸۵ (هزار تن)

منبع: بانک مرکزی

ثانیا، تولید خودروی سواری که در دهه‌های ۷۰ و ۸۰ از روندی افزایشی برخوردار بود لطمه جدی دید و از ۱,۴ میلیون دستگاه در سال ۱۳۸۹، با ۴۰ درصد کاهش به حدود ۰,۸ میلیون دستگاه در سال ۱۳۹۱ رسید (نمودار ۱۰).

نمودار ۱۰. تولید خودروی سواری در دوره زمانی ۱۳۶۱-۱۳۹۱ (دستگاه)

منبع: بانک مرکزی

لغو و بازگشت تحریم‌ها

ایران و "اعضای دائم شورای امنیت سازمان ملل متحد به همراه آلمان" (موسوم به گروه ۵+۱)، پس از ماه‌ها مذاکره فشرده، سرانجام در ۱۵ جولای ۲۰۱۵ (۲۳ تیرماه ۱۳۹۴)، در خصوص برنامه هسته‌ای ایران به توافق رسیدند و به این ترتیب «برنامه جامع اقدام مشترک» (برجام) منعقد شد.

بر اساس توافق مذکور، قرار شد تحریم‌های بین‌المللی اعمال شده علیه ایران لغو شوند. از همین رو شورای امنیت سازمان ملل متحد در تاریخ ۲۹ تیرماه ۱۳۹۴، با صدور قطعنامه ۲۲۳۱، شش قطعنامه تحریمی پیشین را که علیه برنامه هسته‌ای ایران وضع نموده بود، لغو کرد.

با این حال در پی به قدرت رسیدن ترامپ به‌عنوان رئیس‌جمهور آمریکا (سال ۲۰۱۶)، ایالات متحده رسماً در تاریخ ۸ می ۲۰۱۸ (۱۸ اردیبهشت ۱۳۹۷) به‌صورت یک‌جانبه از برجام خارج

شد و وزارت خزانه‌داری آمریکا طی بیانیه‌ای برنامه‌ای زمان‌بندی شده شامل دوره ۹۰ روزه و دوره ۱۸۰ روزه برای بازگشت تحریم‌های ایران اعلام کرد. به این ترتیب، بر اساس بیانیه مذکور برخی تحریم‌ها بعد از پایان دوره ۹۰ روزه در ۱۵ مرداد ۱۳۹۷^۱ و برخی دیگر بعد از پایان دوره ۱۸۰ روزه در تاریخ ۱۳ آبان ۱۳۹۷^۲ مجدداً اعمال شدند. در این خصوص پیش‌بینی می‌گردد بازگشت تحریم‌ها آثاری مشابه (و احتمالاً شدیدتر) با آثار تحریم‌ها در سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱ بر متغیرهای اقتصادی کشور داشته باشد.

^۱ شامل: تحریم‌های مربوط به خرید یا اکتساب اسکناس‌های دلار آمریکا توسط حکومت ایران، تحریم‌های مربوط به تجارت طلا یا فلزات گرانبها توسط ایران، تحریم‌های مربوط به فروش، عرضه، تامین یا نقل و انتقال گرافیت، فلزات خام و نیمه ساخته مانند آلومینیوم و فولاد و صادرات یا نرم افزار برای یکپارچه‌سازی فرآیندهای صنعتی به ایران، تحریم‌های مربوط به معاملات خرید یا فروش ریال ایران یا نگهداری حساب‌ها و وجوه عمده‌ای که در خارج از خاک ایران بر پایه ریال ایران نگهداری می‌شوند، تحریم‌های مربوط به خرید، پذیره‌نویسی یا تسهیل معاملات دیون حاکمیتی ایران، تحریم‌های بخش خودروسازی ایران. همچنین، بعد از گذشت این دوره، دولت آمریکا مجوزهای برجانی صادر شده برای رفع تحریم‌های اولیه زیر را لغو خواهد کرد: مجوز واردات فرش و مواد غذایی از مبداء ایران به آمریکا و برخی مبادلات مالی مرتبط با آنها ذیل مجوزهای مربوط به "قانون تحریم‌ها و مبادلات ایران"؛ فعالیت‌های انجام شده وفق مجوزهای صادر شده برای صادرات و باز صادرات هواپیماهای تجاری مسافری و قطعات و خدمات مربوطه به ایران؛ اشخاصی که بعد از رفع تحریم‌های آمریکا علیه ای ایران وفق برجام وارد فعالیت‌های بالا شده‌اند بایستی برای اجتناب از قرار گرفتن در فهرست تحریم‌های آمریکا تا ۶ اوت ۲۰۱۸ این فعالیتها را به تدریج کاهش دهند.

^۲ بعد از دوره ۱۸۰ روزه که در تاریخ ۴ نوامبر ۲۰۱۸ (۱۳ آبان ۱۳۹۷) به پایان می‌رسد دولت آمریکا تحریم‌های مربوط به فعالیت‌های زیر و خدمات مرتبط با آنها که پس از اجرایی شدن برجام برداشته شده بودند را مجدداً احیا خواهد کرد. تحریم‌های معامله با بخش‌های کشتیرانی و کشتی‌سازی ایران و عاملان بنادر شامل شرکت کشتیرانی جمهوری اسلامی ایران، خطوط کشتیرانی جنوب و وابستگان به آنها؛ تحریم مربوط به معامله با شرکت ملی نفت ایران، شرکت ملی نفتکش ایران، شرکت بازرگانی نفت ایران (نیکو) و از جمله خریداری نفت، محصولات مفتی یا محصولات پتروشیمی از ایران؛ تحریم‌های مربوط به مبادلات موسسات مالی خارجی با بانک مرکزی ایران و موسسات مالی ایرانی.

نتیجه‌گیری

بنابر آنچه ارائه شد، تحریم‌های اقتصادی قادرند هر اقتصادی را بخصوص اقتصاد ایران را (که به واسطه ضعف‌های ساختاری خود، از درجه بالایی از آسیب‌پذیری و شکنندگی رنج می‌برد)، از جهات گوناگون تحت تاثیر قرار دهند و منجر به تضعیف آن شوند.

لازم به ذکر است که در حال حاضر که کشور با بازگشت تحریم‌های اقتصادی مواجه شده است، ضرورت دارد به‌منظور مقابله با آثار منفی این تحریم‌ها، یک برنامه عملیاتی فعالانه و ضدتحریم در سطح ملی و کلان، تدوین گردد و در اختیار دستگاه‌های اجرایی و بخش خصوصی قرار گیرد. توصیه می‌شود در تدوین این برنامه مواردی همچون واقع‌بینی و پرهیز از شعارزدگی، آرمان‌گرایی و کوچک شمردن توانایی کشور تحریم‌کننده؛ دوری از نگاه جزئی‌نگر و بخشی؛ پایش اثرات تحریم‌های قبلی و بازگرداندن اعتماد عمومی به جامعه، مورد توجه قرار گیرند. همچنین پیشنهاد می‌گردد به‌منظور رفع ضعف‌های ساختاری اقتصاد کشور موارد ذیل در دستور کار قرار گیرد:

- شناسایی کانون‌های اصلی آسیب‌پذیری و برنامه‌ریزی در راستای کاهش آن،
- حرکت به سوی اقتصاد بدون نفت،
- اتخاذ سیاست‌های مالی، پولی، تجاری و ارزی همسو و هم‌راستا در جهت تقویت بخش مولد،
- مهار و محدود کردن بخش‌ها و فعالیت‌های غیرمولد،
- ایجاد نظام بانکی کارآمد با رویکردی تولیدمحور،
- مدیریت منابع و مصارف،
- تامین مالی نظام تولید،
- تکیه بر توانایی‌های بخش خصوصی و کارآفرینان.

منابع

۱. آذری، مصطفی و همکاران (۱۳۸۷)، "تحریم اقتصادی؛ آثار و پیامدها، سیاست‌ها و راهکارها"، تهران: موسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد، ۱۳۸۷.
۲. اقبالی، میثم؛ خلیل‌زاده، مونا (۱۳۹۵): "تحریم‌های بین‌المللی به مثابه ابزاری اقتصادی در جهت اعمال سیاست خارجی"، فصلنامه تحقیقات جدید در علوم انسانی، شماره هشتم، مهر ۱۳۹۵، ص ۲۲۶-۲۰۳.
۳. بانک جهانی (۲۰۱۵): شاننا دوار اجان و لیلی متقی، "پیامدهای اقتصادی لغو تحریم‌های ایران"، فصلنامه گزارش اقتصادی منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا.
۴. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۱): خلاصه تحولات اقتصادی کشور در سال ۱۳۹۱، تهیه و تنظیم در اداره بررسی‌های اقتصادی - تهران.
۵. خلعتبری، فیروزه، ۱۳۹۷، "روند و ماهیت رفتارهای تحریمی آمریکا"، ارائه شده در مرکز تحقیقات و بررسی‌های اقتصادی اتاق ایران.
۶. شریعتی‌نیا، محسن؛ توحیدی، زهرا (۱۳۹۲)، "ایران و مدل‌های تحریم: ممانعت از دسترسی به منابع"، فصلنامه راهبرد، سال بیست و دوم، شماره ۶۸ پاییز ۱۳۹۲، صص ۸۵-۱۰۴.
۷. طغیانی، مهدی و همکاران (۱۳۹۳)، "مقدمه‌ای بر اقتصاد تحریم (مبانی نظری و تاریخچه تحریم در جهان و ایران)، سازمان پدافند غیرعامل، تهران: نیلوفران، ۱۳۹۳.
۸. طغیانی، مهدی؛ درخشان، مرتضی (زمستان ۱۳۹۳)، "تحلیل عوامل تاثیرگذاری تحریم‌های اقتصادی بر ایران و راهکارهای مقابله با آن"، فصلنامه راهبرد، سال بیست و سوم، شماره ۷۳، ص ۱۴۶-۱۱۵.
۹. عسگری، ۱۳۹۷، "خروج آمریکا از برجام و تبعات آن برای ایران"، شرکت سیدگردان الگوریتم.
۱۰. علیخانی، حسین (۱۳۸۴)، "تحریم ایران: شکست یک سیاست"، ترجمه محمد متقی‌نژاد برای دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، تهران: وزارت امور خارجه ۱۳۸۴.
۱۱. قاسمی، عبدالرسول (۱۳۹۳)، "مدیریت اقتصادی کشور در شرایط تحریم"، اتاق بازرگانی تهران.
۱۲. کنگره آمریکا، ۲۰۱۳؛ "گزارش مرکز تحقیقات کنگره آمریکا در مورد تحریم‌های ایران"، ترجمه محمد جعفری، حمیدرضا درخشان، تهران: موسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد، ۱۳۹۲.

۱۳. گرشاسبی، علیرضا؛ یوسفی دیندارلو، مجتبی (۱۳۹۵)، "بررسی اثرات تحریم بین‌المللی بر متغیرهای کلان اقتصادی ایران"، فصلنامه تحقیقات مدل‌سازی اقتصادی شماره ۲۵.
۱۴. مختاری، ۱۳۹۴، تاثیر تحریم‌های بین‌المللی بر عوامل قدرت ملی؛ با تاکید بر تحریم‌های شورای امنیت سازمان ملل بر علیه ج.ا.ایران، فصلنامه ژئوپلیتیک- سال یازدهم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۴، صص ۱۷۳-۱۳۴.
۱۵. مرادی، عبدالله، تابستان ۱۳۹۲، فصلنامه سیاست خارجی، سال بیست و هفتم، شماره ۲.
۱۶. میرزایی، حجت‌اله (1393)، "گزارش «بررسی اثرات تحریم در تولید و سرمایه‌گذاری‌های مولد»"، اتاق بازرگانی تهران.
۱۷. نفیو، ریچارد (۱۳۹۷)، "هنر تحریم‌ها، نگاهی از درون میدان"، ترجمه مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، معاونت پژوهش‌های اقتصادی (خرداد ۱۳۹۷)،
۱۸. هافبوئر، گری و همکاران (۲۰۰۷)، ترجمه محمد جعفری و حمیدرضا درخشان، "واکاوی تحریم‌های اقتصادی؛ مبانی نظری و تجربه بین‌المللی"، تهران: موسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد، ۱۳۹۳.

19. Friberg Lyme, Rune (2012), "Sanctioning Assad's Syria: Mapping the economic, socioeconomic and political repercussions of the international sanctions imposed on Syria since March 2011", Dansk Institut for Internationale Studier, 2012.
20. IMF (2014), IRAN: Staff Report for the 2014 Article IV Consultation.
21. International Atomic Energy Agency (IAEA) : <https://www.iaea.org/>
22. Katzman, K. (2018, June 29). Iran Sanctions. Retrieved from Congressional Research Service: <https://fas.org/sgp/crs/mideast/RS20871.pdf>
23. Masters , J (2017): "What Are Economic Sanctions?", <https://www.cfr.org/background/what-are-economic-sanctions>
24. Spider Web (2013): The Making and Unmaking of Iran Sanctions Middle East Report N°138 | 25 February 2013.
25. Samore, G (2015): "Sanctions Against Iran: A Guide to Targets, Terms, and Timetables", Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard Kennedy School.

فرم ارزیابی بروشور

۱- مفاهیم ارائه شده در بروشور اقتصاد به زبان ساده را تا چه میزان مفید ارزیابی می‌کنید؟

□ عالی □ خوب □ متوسط □ ضعیف

۲- آیا با تهیه نسخه‌های بعدی بروشور موافقت می‌کنید؟

□ بلی □ خیر

۳- پیشنهادات شما برای بهبود نسخه‌های بعدی بروشور چیست؟

.....

.....

.....

۴- از نظر شما در نسخه‌های بعدی بروشور، بایستی به معرفی چه متغیرها یا مفاهیم اقتصادی پرداخته شود؟

.....

.....

.....

۵- برگزاری چه دوره‌های آموزشی را برای به‌روزرسانی دانش هیئت نمایندگان محترم پیشنهاد می‌نمایید؟

.....

.....

.....

لطفاً این فرم را پس از تکمیل جدا نموده و به دفتر مرکز تحقیقات و بررسی‌های اقتصادی اتاق ایران تحویل فرمایید.

